

слова яднае пачуццё любові да Айчыны, якое яны занатавалі ў радках, што ідуць ад самага сэрца.

Літаратура

1. Арочка, М. М. Максім Танк / М. М. Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. – Мінск, 1999–2015. – Т. 3 : 1941–1965. – 2002. – С. 312–348.
2. Ліпскі, У. С. Мая Радзіма : аповесць-споведзь / У. С. Ліпскі. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2018. – 80 с.
3. Танк, М. Мне пару крыл дало юнацтва : выбраная лірыка / М. Танк ; уклад. В. Рагойша. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.

С. М. Макітрук (Беларусь)

АКАЛІЧНАСЦІ СПАСАБУ ДЗЕЯННЯ Ў СТАРАБЕЛАРУСКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ

Вывучэнне гісторыі развіцця беларускай мовы самым цесным чынам звязана з вывучэннем мовы асобных помнікаў старабеларускай пісьменнасці, што дазваляе ўявіць стан, кірункі развіцця літаратурнай мовы, паглыбіць уяўленні аб яе тыповых адметнасцях. «Помнікі беларускай пісьменнасці – асноўная і таму важная крыніца вывучэння старабеларускай мовы, высвятлення шляхоў станаўлення і фарміравання яе асноўных сінтаксічных асаблівасцей» [3, с. 35].

Простыя развіты няўскладнены або ўскладнены сказ у старабеларускай мове, як і ў сучаснай, – гэта сказ, які акрамя галоўных членаў мае яшчэ і даданыя – дапаўненне, азначэнне і акалічнасць. У гэтым артыкуле спынімся на аналізе тыповых семантыка-сінтаксічных адносін і сродкі выражэння акалічнасці спосабу дзеяння.

Акалічнасці спосабу дзеяння абазначаюць тое, як, якім чынам адбываецца дзеянне, паказваюць ступень інтэнсіўнасці дзеяння, яго мяжу і адказваюць на пытанні як? якім спосабам? якім чынам?: *внезапу, жэстоко, інакь, кгвалтовне, молчком, право* (*справядліва*), *якось, і г.д.* Акалічнасці спосабу дзеяння ў сказе звычайна адносяцца да дзеяслова: *разгневалс* з **ѣ**ло (Скар. КБ, 726), *жэстоко збил* (Трыст., 176), *грознѣ приказуем* (АЗР, I, 25, 1388)¹ і выражаюцца прыслоўямі спосабу дзеяння, назоўнікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі і без, фразеалагічнымі спалучэннямі.

Прыслоўі ўтвараліся ад усіх самастойных часцін мовы. Часцей яны паходзяць ад назоўнікаў, прыметнікаў, займеннікаў, радзей – ад лічэбнікаў, дзеясловаў і прыслоўяў. Разгледзім іх больш падрабязна:

– адзайменнікавыя прыслоўі складалі невялікую групу ў тэкстах старабеларускай пісьменнасці. Яны ўтвараліся ад указальных займеннікаў і займенніка *инь* пры дапамозе суфіксаў **-ако, -акъ, -аче** і ўжываліся часта парамі ва ўсіх жанрах: *како – какъ, яко – якъ, тако – такъ, інако – інакь – іначе, сякъ: тако будеть сынъ челоѣческій въ сероци земли* (Будны, 1346); *вельможности бѣе како нине еси потоптано. какъ твоѣ стаѣ невинность такою соромотоу терпети може^ш* (Пак. Хр., 10); *ино мы, съ вами коли сякъ живемъ у сласти* (КЗ, 351, 1484); *никакъ собе інакьѣ ли не мыслите* (КЗ, 339, 1489); *ѣко^ж бо ш^м морѣ мно^жство во^д исходѣще* (Увар., 104).

¹ Ілюстрацыйны матэрыял падаецца па выданні: Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 1–37. [1].

– адпрыметнікавыя прыслоўі былі пашыранай групай, якая ўжывалася ў помніках усіх жанраў (рэлігійных, свецкіх, дзелавых) і ўтвараліся:

1) ад прыметнікаў пры дапамозе суфіксаў **-о**, **-е**: *добро, з'бло, лихо, мудро, хитро, гласне, даремне, нелихотиве, фалшиве: смирено поидет^с кланючися пред^о тобою* (Скар. ІС, 216); *только уморыти Трыцана нѣмъкъ хитро* (Трыст., 52); *а либо полѧ емъ изорать исправитъ гораздо* (Вісл., 39); *тоежь ноци вкрупнѣкъ скрань* (Будны, 36); *служи^т... не завше притомне в'на^с же правдиве и пи не* (Еўл., 9); *на пенной земли никто квалтовне не маеть зожьѧ топътати* (Ст. 1588, 371).

Адпрыметнікавыя прыслоўі, як і ў сучаснай беларускай мове, утваралі ступені параўнання: пры дапамозе суфіксаў **-ей**, **-ее** абзначалася вышэйшая ступень у старабеларускіх помніках: *безпечней, голосней, пристойней, злоснее, мудрее, хворее: што еще значней и порадней читай ниже* (Хран., 3916); *мудрее собѣ починахъ Давидъ нежели вси слѣзи саълови* (Скар. ПЦ, 406). Форма найвышэйшай ступені прадстаўлена ў тэкстах наступнымі словаўтваральнымі фармантамі: прыстаўкай **най-** або **на-**: *найзычливей, найпотужней, наскорей, наясней: о воскресении телъ нашихъ из мертвыхъ наъсней пророкъеть* (Скар. КБ, 46); *по мѣстцахъ пѣстыхъ переходачи, постомъ неспѧемъ, и чѣтѧемъ, и пылымъ розмышлѧнемъ приказаній боъскихъ ѧкъ найбарзѣй* смыслы свое вчищаль (Варл., 8);

2) ад кароткіх прыметнікаў, што суадносіліся з родным склонам, пры дапамозе прыставак **з-** (**-с**), **из-** (**-ис-**) і суфіксаў **-а**, **-у**: *згола, знагла, зпроста, зъявна, изнову, исполна, сприкра, спрудка: дѣлница дрѣвое жоны на ее дѣлти сполна приидѣтъ* (Вісл., 41); *третье книги моисеевы в них же зособна вси жертвы и каждое слово* (Скар. КЛ, 3); *сказа^т вещь твою исполна* (Арыст., 161);

3) ад кароткіх прыметнікаў, якія суадносіліся з давальным склонам, пры дапамозе прыстаўкі **по-** і суфікса **-у**, радзей суфікса **-и** (**-ы**): *подробну, помаленьку, по-старому, по латынскі, по пріетельскі: было написано, пождыдовѣскѧ, погре^ткѧ, и по латине* (Зб. 255, 2826); *сѣди имае^т быти израна потрезву сѣд* (Вісл., 6); *попросту правымъ сердцемъ говорили* (Мял., 316).

Вялікай колькасцю лексем прадстаўлены ў старабеларускай пісьменнасці адназоўнікавыя прыслоўі, якія вызначаліся шырокай ужывальнасцю ў разнастайных жанравых тэкстах. Гэтыя прыслоўі суадносіліся з назоўнікамі роднага склону: *заправды, знеацка, трохи*; давальнага: *подостатку, поособку*; вінавальнага: *вплавъ, навyleть, накрыжь*; творнага: *гуртомъ, пехотою, украдомъ*; меснага: *вцелости, наостатку, поволі: запра^дды порожне сѧ хврасѣ^т [!] всѧки^с члѣвкъ живѣчы^с* (Зб. 82, 125); *то пакъ они хотя поособку водлугъ обычаю права пытаны, вшакже одностайне сознали* (ІЮМ, XXXII, 224, 1577); *церковь тая продавна есть будованъя и за непоравленіемъ ... уже ся трохи не повалила* (АВК, III, 13, 1738); *з'оумали ... кожомѧки шевники мѧсники котелники пана Ан^{др}еѧ совласти силою з города* (Увар., 107–108); *Ино поправде цудные рѣчы походили ѡт того витезѧ* (Трыст., 115).

Акалічнасці спосабу дзеяння выражаліся і назоўнікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі. Такія прыназоўнікавыя формы творнага і меснага склонаў ёсць ва ўсіх жанрах старабеларускай пісьменнасці: *въ згоде росли* (АЗР, I, 73, 1456), *з^с скрѣхою мовиль* (Каліст, II, 6), *поведали со жалѧвбою* (Барк., 164), *поклепани на рѣзне* (Бяр., 69), *вѣсити на скалвахъ* (РЛА, 131, 1407).

Таксама ў тэкстах старабеларускай пісьменнасці часта сустракаюцца акалічнасці спосабу дзеяння, выражаныя прыслоўнымі фразеалагічнымі зворотамі, дзепрыслоўямі і дзепрыслоўнымі зваротамі: *Znaiu: koznoie perko obermulosie w czugwonyie zalotyie. siak tak bylo nahorodiwsia WMsci perepud*

Moskowski (Абух., 442); **они живѣтъ не венчавши**^с (Навука, 159; тую Татъяну ... з ручницѣ стреляючы престашили (АВК, XX, 190, 1602); *та^к гнали его боичи неща^рно до села нижкого* (Зб. 752, 118).

Акалічнасці спосабу дзеяння складалі ў старабеларускай пісьменнасці больш значную групу, чым іншыя віды акалічнасці. Прааналізаваны матэрыял паказаў, што:

- акалічнасць у старабеларускіх помніках рэлігійнага, свецкага і дзелавага зместу выражалася прыслоўямі спосабу дзеяння, назоўнікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі, прыслоўнымі фразеалагічнымі зваротамі, а таксама дзеепрыслоўямі з залежнымі словамі і без іх;

- месца ў сказе гэтага даданага члена было розным: акалічнасць спосабу дзеяння магла стаяць у пачатку, сярэдзіне і ў канцы сказа.

Асноўным спосабам выражэння акалічнасці ў простым сказе старабеларускай пісьменнасці, як зазначыў В. Э. Зіманскі, з'яўляюцца канструкцыі з сінтаксічнай сувяззю прымыканне, пры якім залежнае слова, выражанае пераважна прыслоўем, звязваецца з галоўным, выражаным дзеясловам, толькі па сэнсе [2, с. 22].

Апісанне акалічнасці як даданага члена сказа застаецца актуальнай і перспектыўнай задачай, вырашэнне якой дазволіць вызначыць структурныя і семантычныя асаблівасці простага сказа, прасачыць заканамернасці развіцця сінтаксісу старабеларускай мовы, больш поўна ўявіць адметнасць яе граматычнага ладу.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – 37 вып.
2. Зіманскі, В. Э. Даданыя члены сказа ў помніках старабеларускай пісьменнасці XIII – пач. XVI ст. / В. Э. Зіманскі // Беларуская-руская-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія : зб. навук. арт. – Віцебск, 2013. – С. 20–22.
3. Рапацэвіч, С. Я. Формы выражэння простага дзейніка ў старабеларускай мове. / С. Я. Рапацэвіч // Беларус. лінгвістыка. – 2001. – Вып. 51. – С. 35–41.

Скарачэнні

Абух. – «Ліст да Абуховіча» 1655 г. // Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы, ч. I. Мінск, 1961; **АВК** – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссией, т. I–XXXIX. Вильна, 1885–1915; **АЗР** – Акты, относящиеся к истории Западной России, т. I–V. СПб., 1846–1853; **Апакр.** – «Апакрысіс» (Вільня, 1598); Арыст. – «Арыстоцелевы вароты» канца XVI ст. (рукапіс Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, 09/276 К); **Будны** – «Катэхзіс» С.Буднага (Клецк, 1562); **Варл.** – «Гісторыя аб Варлааме» (Куцеін, 1637); **Вісл.** – «Вісліцкі статут» пачатку XV ст. // Roman S. i Vetulani A. Ruski przeklad polskich statutow ziemskich. Wrocław–Kraków, 1959; **Зб. 82, 255**, – Зборнікі павучанняў сярэдзіны XVII ст. (рукапісы БАН Літвы); **Зб. 261** – Зборнік павучанняў пачатку XVII ст. (рукапіс БАН Літвы); **Зб. 752** – Зборнік жыцці святых другой палавіны XVII ст. (рукапіс ДГМ); **Еўл.** – «Дзённік» Ф.Еўлашоўскага пачатку XVII ст. (рукапіс Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве); **ИЮМ** – Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний Витебской и Могилевской, вып. I–XXXII. Витебск, 1871–1906; **Каліст.** – «Евангелле вучыцельнае» Каліста (Еўе, 1616); **КЗ** – Литовская метрика. Книги записей // Русская историческая библиотека, т. XXVII. СПб., 1910; **Мял.** – «Прамова Івана Мялешкі» канца XVI ст. // Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы, ч. I. Мінск, 1961; **Навука** – «Навука аб сямі тайнах» (Вільня, 1620); **Пак. Хр.** – «Пакуты Хрыста» канца XV ст. (рукапіс РНБ); **РЛА** – Русско-Ливонские акты. СПб., 1868; **Скар.** – «Біблія» выдання Ф. Скарыны; **КБ** – Кніга Быцця; **ЛК** – Кніга лічбаў; **ПЦ** – Першая кніга царстваў; (Прага, 1516–1519); **Ст. 1588** – Статут Вялікага Літоўскага (Вільня, 1588); **Трыст.** – «Аповесць аб Трыстане» каля 1580 г. (рукапіс Бібліятэкі імя Э. Рачынскага

ў Познані, № 94); **Увар.** – Увараўскі спіс летапісу канца XV ст. // ПСРЛ, т. XVII. СПб., 1907; **Хран.** – «Хранограф» сярэдзіны XVII ст. (рукапіс Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі, № 2405).

Т. Я. Максімава (Беларусь)

ЗЛУЧНІК ПАКОЛЬКІ Ў СІСТЭМЕ СРОДКАЎ СУВЯЗІ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ З ПРЫЧЫННЫМІ АДНОСІНАМІ

У складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі даданы сказ (частка) далучаецца да галоўнага сказа (часткі) пры дапамозе злучнікаў *бо, таму што, таму як, затым што, раз, паколькі, так як* і інш. У межах дадзенага невялічкага доследу звернута ўвага на месца злучніка *паколькі* ў сістэме існуючых сродкаў сувязі галоўнага сказа і даданага прычыны.

Дадзены злучнік наогул не згадваецца ў «Беларускай граматыцы», дзе ў цэлым матэрыял па складаназалежных сказах пададзены вельмі лаканічна. Разглядаючы сродкі сувязі, якія ўжываюцца для выражэння прычынных адносін, аўтар раздзела «Складаназалежныя сказы» К. У. Скурат называе толькі тры злучнікі: *каб, бо і што* [1, с. 299]. Праўда, у параграфу, прысвечаным апісанню апорных элементаў у галоўным сказе, ён піша, што «ў некаторых складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі спалучэнне *таму што* ўжываецца як непадзельная злучальная канструкцыя» [1, с. 296].

Злучнік *паколькі* называецца ў выданні «Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс» Л. І. Бурака. Па словах аўтара, гэты злучнік ужываецца «для сувязі прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца прычынныя адносіны, ускладненыя дадатковым адцэннем умовы» [2, с. 253]. Вучоны адзначае, што гэты сродак сувязі пераважае ў навуковай і публіцыстычнай літаратуры. І сапраўды, у межах гэтых стыляў было выяўлена нямала прыкладаў функцыянавання злучніка *паколькі*, у тым ліку наступныя: *Паколькі мясцовасць была перасечанай, войскі, на ўсёй верагоднасці, стаялі не ў лінію, а сажнутымі калонамі* (А. Краўцэвіч. Тэўтонскі ордэн. Ад Ерусаліма да Грунвальда); *Асаблівае становішча займалі нявольныя людзі, паколькі яны былі прыналежнасцю фальварка* (Г. Дзёрбіна. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу); *А паколькі асноўны этнас ідзе да вымірання, разам з ім знікае і нацыянальна свядомая частка этнасу* (С. Дзедзіч. Эпілог. Спроба ўбачыць наш шлях); *Паколькі большасць пералому ніжняй сквіцы праходзяць паміж зубамі, гэта адкрытыя пераломы* (Наша ніва); *Паколькі навіна была апублікаваная дзяржаўным агенцтвам, наведамленне перадрукавалі іншыя кітайскія СМІ* (Наша ніва).

Разам з тым пошук прыкладаў у межах электроннага «Беларускага N-корпуса» дазволіў выявіць не меншую колькасць ужыванняў гэтага злучніка ў складаназалежных сказах з прычыннымі адносінамі ў мастацкай літаратуры. Напрыклад: *Паколькі было вельмі горача, праз расчыненыя дзверы і вокны ў хату наляцела поўна мух* (А. Наварыч. Літоўскі воўк); *Паколькі пасля разводу князь пазбавіў і былую жонку, і яе сына правоў на спадчыну, я ні на што тут прэтэндаваць не магу* (Л. Рублеўская. Сэрца мармуровага анёла); *Няхай вас не бянтэжыць іх выгляд, паколькі яны будуць падобныя на вас* (А. Гара. Д'яблава мора); *Паколькі розныя атрады стаялі да чыгункі на рознай адлегласці, рушылі не адначасова* (І. Кудраўцаў. Разгневаная зямля); *Яны [медыцынскія сёстры] не маглі адразу падмяніць адна другую, паколькі ў кожнай было сваё пэўнае кола абавязкаў* (І. Грамовіч. Рына-Марына).